

УДК 343.13

DOI 10.36919/3041-1149(Print).11.2025.169-174

І. В. Канфуї,

кандидат юридичних наук,
доцент кафедри кримінального
права та процесу
Київського університету права,
Національна академія наук України
email: kanfui@ukr.net
ORCID 0009-0003-2083-9647

ЗМАГАЛЬНИЙ ТИП КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ ТА МІСЦЕ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ В НЬОМУ

Предметом запропонованого дослідження є висвітлення змісту та форми функції досудового розслідування в межах змагального типу кримінального процесу. Змагальний тип процесу, як і інші, є одним із спадкоємців обвинувального процесу. Але цей тип кримінального процесу зберіг у собі найбільш позитивні риси свого попередника. Зазначене пояснює відсутність спеціальних уповноважених державою органів досудового розслідування в кримінальному процесі змагального типу. Водночас функція досудового розслідування як діяльність, спрямована на отримання попередньої інформації для висвітлення позицій сторін у кримінальному провадженні, залишається актуальною, що свідчить про те, що її здійснення є природною складовою судочинства та не залежить від історичного етапу розвитку будь-якого типу процесу. Зроблено висновок, що відмінності, які існують між різними типами кримінального процесу, не позначаються на потребі в здійсненні функції досудового розслідування та можуть впливати на різноманіття форм організації цієї діяльності. Значною мірою це залежить від конкретного історичного етапу певного типу кримінального процесу та стану розвитку суспільства.

Ключові слова: досудове розслідування, змагальний тип, кримінальний процес, органи досудового розслідування.

Постановка проблеми. Національне законодавство будь-якої країни за своєю природою є надзвичайно пластичним і постійно відображає всі ті політичні, економічні та соціальні зміни, які відбуваються в державі. Україна в цьому сенсі не є винятком. Незважаючи на те, що реформування кримінального процесу відбулося порівняно недавно, чинне кримінальне процесуальне законодавство вже встигло ухвалити кілька сотень змін.

Після набуття чинності Кримінальним процесуальним кодексом України 2012 року та появи практики його застосування стали очевидними суттєві концептуальні прорахунки його авторів, зокрема у визначенні місця та ролі органів досудового розслідування в сучасному кримінальному процесі. Такий стан речей потребує глибокого осмислення, виявлення причин, які призвели до утворення системних принципових помилок. Значною мірою цьому може сприяти дослідження генезису досудового розслідування та визначення його змісту й форми залежно від типу кримінального процесу, зокрема й змагального.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання запровадження в кримінальне процесуальне законодавство України положень, характерних для змагального типу кримінального процесу, розглядалися науковцями й практиками впродовж багатьох десятиліть. Навіть без посилань на видатних процесуалістів далекого минулого їхній перелік буде надзвичайно великим. Проблеми реалізації загальних засад змагальності в кримінальному процесі впродовж тривалого часу досліджували такі вітчизняні науковці та практики, як Ю. П. Аленін, І. В. Басиста, В. П. Бахін, Л. О. Богословська, В. І. Галаган, Ю. М. Грошевий, А. Я. Дубинський, Я. П. Зейкан, С. О. Іваницький, О. В. Капліна, В. О. Коновалова, Л. М. Лобойко, Є. Д. Лук'янчиков, В. Т. Маляренко, М. А. Маркуш, О. Р. Михайленко, В. В. Молдован, В. Т. Нор, В. О. Попелюшко, М. В. Руденко, М. І. Сірий,

В. В. Сташис, В. Я. Тацій, В. М. Тертишник, Л. Д. Удалова, Ю. С. Шемшученко, О. Г. Шилов, О. Г. Яновська та багато інших. Основна їхня увага була звернута до вирішення фундаментальних проблем як правової природи та змісту змагальності, так і практичного запровадження змагального типу судочинства в кримінальному процесі України. Водночас визначення місця й ролі досудового розслідування не отримало достатньої уваги, хоча саме ця обставина, на нашу думку, є однією з основних причин складнощів вирішення цього питання.

Мета статті. Ця стаття спрямована на дослідження змісту та форми досудового розслідування в кримінальному процесі змагального типу, визначення причин виникнення проблем на цьому напрямі в процесі реформування кримінального процесуального законодавства в Україні та внесення пропозицій щодо їхнього подолання.

Виклад основного матеріалу. Ідентифікація змагального типу кримінального процесу в доктринальній сфері бере свій початок від античних часів. Піку свого розвитку він досяг у період Стародавньої Греції та Стародавнього Риму. Порівнюючи його з ознаками сучасного процесу, можна визначити такі основні риси змагального типу: відсутність ініціативи держави у вирішенні питання щодо відкриття та здійснення провадження; відсутність стадії досудового розслідування як діяльності уповноважених органів; дослідження доказів безпосередньо в суді; здійснення судового розгляду усно, гласно та змагально; підтримання обвинувачення потерпілим.

Саме зі змагального типу кримінального процесу отримали положення про презумпцію невинуватості, недопустимість покладання на обвинуваченого обов'язку доказування своєї невинуватості, можливість оскарження рішень суду. З того часу до нас дійшло поняття «законної сили» судового рішення [1, с. 25–28].

На думку Ю. М. Грошевого, змагальність характеризує таку побудову судового процесу, коли функції обвинувачення й захисту відокремлені від функції правосуддя, сторони користуються рівними правами для обстоювання своїх інтересів, а суд, наділений дискреційними повноваженнями, сприяючи повному, всебічному й об'єктивному розгляду кримінальної справи, вирішує справу за сутністю [2, с. 451–452].

Детально розглядаючи питання щодо правової природи, змісту та значення загальних засад у кримінальному судочинстві, наводячи правові позиції щодо змісту принципу змагальності багатьох науковців (М. А. Маркуш, Ю. В. Хоматова, М. С. Строговича, К. Р. Сейтназарова, О. Т. Рибінської тощо), О. Г. Яновська виділяє два елементи, які становлять структуру принципу змагальності: 1) наявність сторін; 2) активність сторін [3, с. 18–19].

Характеризуючи перший із названих елементів, науковиця звернула увагу на намагання науковців класифікувати суб'єкти кримінальної процесуальної діяльності. Фактично запропонована нею класифікація відповідає викладеній у законі класифікації функцій кримінального процесу, оскільки складається із 1) суб'єктів, що виконують функції правосуддя; 2) суб'єктів, що виконують функцію обвинувачення; 3) суб'єктів, що виконують функцію захисту. До цієї системи вона додатково додає ще дві групи осіб із учасників кримінального судочинства: а) особи, які відіграють допоміжну роль у кримінальному процесі під час проведення процесуальних, слідчих і судових дій; б) особи, які є носіями доказової інформації [3, с. 21–22].

Не надаючи оцінювання запропонованій класифікації, хотілося б звернути увагу на зміст другого елементу, а саме: суб'єктів, що виконують функцію обвинувачення.

Зазначена функція з'являється на стадії досудового розслідування, хоча питання щодо моменту її виникнення до цього часу залишається дискусійним. Логічним є сприйняття позиції щодо появи на цій самій стадії й сторони обвинувачення.

Водночас на стадії досудового розслідування уповноважені державні органи та посадові особи здійснюють і інші функції: досудового розслідування (збирання інформації про фактичні дані, її перевірка та оцінювання органами досудового розслідування й дізнання), нагляду за дотриманням законності під час здійснення досудового розслідування прокурором і судового контролю за забезпеченням прав та основних свобод учасників процесу слідчим суддею.

Закон (параграф 2 глави 3 КПК України) чітко визначає структуру сторони обвинувачення, відносячи до неї прокурора, орган досудового розслідування, керівника органу досудового розслідування та органу дізнання, слідчого, дізнавача й оперативні підрозділи.

Водночас варто зауважити, що чинний КПК України в пункті 19 статті 3, де розкривається зміст терміна «сторони кримінального провадження», не згадує оперативні підрозділи як елемент сторони обвинувачення [4].

Отже, просте порівняння викладених положень свідчить про те, що на стадії досудового розслідування прокурор поєднує в своїй особі два процесуальних статуси: особу, яка підтримує обвинувачення, та особу, яка здійснює нагляд за дотриманням законності під час досудового слідства. Це протиріччя підсилюється конституційним статусом прокурора як особи, яка здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням.

Однією із основних засад судочинства, відповідно до ст. 129 Конституції України, є змагальність сторін і свобода в наданні ними суду своїх доказів і в доведенні перед судом їхньої переконливості [5].

Детально зміст цієї засади викладено в ст. 22 КПК України, де зазначено кілька важливих положень:

- змагальність – це самостійне обстоювання стороною обвинувачення та стороною захисту їхніх правових позицій, прав, свобод і законних інтересів засобами, передбаченими КПК України;
- сторони мають рівні права на збирання та подання до суду доказів, клопотань, скарг, а також на реалізацію інших процесуальних прав, передбачених КПК України;
- функції державного обвинувачення, захисту та судового розгляду в кримінальному провадженні не можуть покладатися на один і той самий орган чи службову особу [4].

Варто зауважити, що для змагального типу процесу такий стан речей не є неможливим або суперечливим, оскільки на стадії досудового розслідування лише прокурор представляє сторону обвинувачення. Наприклад, у ФРН досудове розслідування здійснюється у формі так званого «прокурорського дізнання» й тільки прокурор є стороною обвинувачення в очах суспільства. Поліція лише виконує його вказівки, спрямовані на отримання під час досудового розслідування відповідної інформації [6, с. 32, 58–61].

За таких умов у змагальному процесі на стадії досудового розслідування існування спеціальних органів досудового розслідування, як вбачається, не є обов'язковими.

Беручи участь у дискусії щодо основних положень проекту нового на той час КПК України, О. І. Литвинчук слушно зауважив, що «якщо курс взяти на змагальний процес, то слідчому в ньому немає місця взагалі» [7].

Однак за умови збереження під час досудового розслідування значної питомої ваги адміністративності в стосунках учасників кримінального провадження віднесення органів досудового розслідування до сторони обвинувачення забезпечення дотримання викладених вище положень уявляється достатньо проблематичним.

До того ж внесення в положеннях закону, яким є КПК України, органів досудового розслідування до сторони обвинувачення є фактичним визнанням державою обвинувального ухилу в кримінальному процесі, що ніяк не відповідає вимогам європейських стандартів і поняттям законності та справедливості.

Проте сама собою функція досудового розслідування як збирання інформації про фактичні дані, її перевірки та оцінювання залишається абсолютно природнім процесом. Перш ніж висувати будь-яке обвинувачення будь-якій особі, сторона обвинувачення попередньо, тобто до стадії судового розгляду, має отримати відповідну інформацію, яка стосується самого факту кримінального правопорушення. Саме наявність такої інформації дає змогу здійснити кримінально-правову кваліфікацію вчиненого. Без такої інформації процес висунення обвинувачення є абсолютно неможливим.

В умовах класичного змагального типу кримінального процесу, основними провідниками якого є правові системи держав острівної правової сім'ї (Англія, Вельс, США тощо), за яких стороною обвинувачення виступає потерпий, а стороною захисту – обвинувачений (підсудний), які є рівними за своїми можливостями для збирання, перевірки та оцінювання доказів, функція досудового розслідування, тобто функція встановлення фактичних даних щодо обставин кримінального правопорушення, які мають значення для ухвалення законного та справедливого рішення в справі, виконується саме цими сторонами, що й робить фактично необов'язковою наявність уповноважених органів держави для її реалізації.

Доцільно звернути увагу на той факт, що в разі такої форми вирішення суперечки сторони мають власний інтерес і зацікавлені в збиранні лише таких даних, які підтверджують їх правоту, що не сприяє справедливому вирішенню конфлікту.

Водночас такий самий стан речей може існувати і в правових системах держав континентальної правової сім'ї, де панівним залишається змішаний тип кримінального процесу, що підтверджується наведеним вище прикладом щодо Федеративної Республіки Німеччини.

Про появу певних тенденцій у зближенні форм реалізації функції досудового розслідування свідчить і той факт, що ще 1985 року в Англії було ухвалено Закон про здійснення кримінального переслідування злочинів, на підставі якого створено Королівську службу кримінального переслідування, на яку було покладено виконання функції складання обвинувального акта та підтримання обвинувачення в суді. Одночасно з цим законом ухвалено Кодекс для державних обвинувачів, яким надаються повноваження щодо початку провадження та здійснення досудового розслідування кримінальних правопорушень [11, с. 70].

Викладене дає змогу припустити можливість існування органів, уповноважених державою на виконання функції досудового розслідування і в правових системах зі змагальним типом кримінального процесу.

На нашу думку, таке можливо лише за умови спрямованості їхньої діяльності на досягнення однієї мети, а саме: установлення таких фактичних даних про обставини вчинення кримінального правопорушення, які як доводять його скоєння конкретними особами, так і виправдовують їх, тобто в кримінальному процесі під час здійснення функції досудового розслідування як на законодавчому, так і практичному рівні має бути відкинута можливість обвинувального ухилу в діяльності уповноважених державних органів та їхніх посадових осіб. Очевидно, що за таких вимог ці органи апріорі не можуть бути віднесеними до сторони обвинувачення.

Висновки. З огляду на викладене можемо дійти висновку, що функція досудового розслідування в правових системах зі змагальним типом кримінального процесу може реалізовуватися не лише сторонами процесу, але й уповноваженими на це органами. Обов'язковою умовою для цього є їхня рівна віддаленість від сторони обвинувачення та сторони захисту й максимальна об'єктивність.

Водночас варто зауважити, що визначена проблема є надзвичайно складною, обтяженою певними стереотипами. Реалізація функції досудового розслідування формувалась під тривалим впливом національних традицій і розумінь, що призвело до значної їхньої різноманітності. Процеси інтеграції країн, що розпочалися в минулому столітті, поставили на порядок денний і зближення національних правових систем, і створення правових систем міжнародного характеру. Тому дослідження пов'язаних з такими процесами проблем повинно й буде набувати поширення та поглиблення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кримінальний процес : підручник / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін. ; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 1. 492 с.
2. Грошев Ю. М. Вибрані праці. Х. : Право, 2011. 656 с.
3. Яновська О. Г. Концептуальні засади функціонування і розвитку змагального кримінального судочинства : монографія. К. : Прецедент, 2011. 303 с.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 5651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
5. Конституція України від 28 червня 1996 року. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
6. Черноусько М. В. Здійснення прокурором процесуального керівництва досудовим розслідуванням : дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2016. 260 с.
7. Литвинчук О. І. Щодо процесуальної незалежності та самостійності слідчого за проектом КПК. URL : <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d120107.html>

8. Дяков В. Проблеми реалізації принципу змагальності у кримінальному процесі. *Підприємництво, господарство і право*. 2016. № 8. С. 169–174.
9. Маркуш М. А. Принцип змагальності в кримінальному процесі України : монографія. Харків : Видавець СПД ФО Вапнярчук Н.М., 2007. 208 с.
10. Маркуш М. А. Концептуальні проблеми побудови конституційно-правової моделі змагальності кримінального процесу України. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 4. С. 96–102.
11. Сучасний кримінальний процес країн Європи : монографія / В. В. Луцик, В. А. Савченко, В. І. Самарін та ін. Харків : Право, 2018. 792 с.

REFERENCES

1. Basysta, I. V., Blahuta, R. I., Hlovyuk, I. V. & others (2022). *Kryminal'nyy protses : pidruchnyk [Criminal process : textbook]*. L'viv : L'vivs'kyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Part. 1. 492 p. [in Ukrainian].
2. Hroshevyi, Yu. M. (2011). *Vybrani pratsi [Selected works]*. KH. : Pravo. 656 p. [in Ukrainian].
3. Yanovs'ka, O. H. (2011). *Kontseptual'ni zasady funktsionuvannya i rozvytku zmahal'noho kryminal'noho sudochynstva : monohrafiya [Conceptual principles of functioning and development of competitive criminal justice : monograph]*. K. : Pretsedent. 303 p. [in Ukrainian].
4. Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13.04.2012 No. 5651-VI. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> [in Ukrainian].
5. Constitution of Ukraine of June 28, 1996. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
6. Chornous'ko, M. V. (2016). *Zdiysnennya prokurorom protsesual'noho kerivnytstva dosudovym rozsliduvanniam : dys. ... kand. yuryd. nauk [Implementation of procedural management of pre-trial investigation by the prosecutor : dissertation ... candidate of legal sciences]*. Kyiv. 260 p. [in Ukrainian].
7. Lytvynchuk, O. I. *Shchodo protsesual'noyi nezalezhnosti ta samostiynosti slidchoho za proektom KPK [Regarding the procedural independence and autonomy of the investigator under the draft CPC]*. URL : <http://www.corp-lguvd.lg.ua/d120107.html> [in Ukrainian].
8. Dyakov, V. (2016). *Problemy realizatsiyi pryntsyphu zmahal'nosti u kryminal'nomu protsesi [Problems of implementing the principle of adversarial proceedings in criminal proceedings]*. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. No. 8. 169–174 [in Ukrainian].
9. Markush, M. A. (2007). *Pryntsyph zmahal'nosti v kryminal'nomu protsesi Ukrayiny : monohrafiya [The principle of adversarial proceedings in the criminal process of Ukraine : monograph]*. Kharkiv : Vydavets' SPD FO Vapnyarchuk N. M. 208 p. [in Ukrainian].
10. Markush, M. A. (2020). *Kontseptual'ni problemy pobudovy konstytutsiyno-pravovoyi modeli zmahal'nosti kryminal'noho protsesu Ukrayiny [Conceptual problems of building a constitutional and legal model of adversarial criminal process in Ukraine]*. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*. No. 4. 96–102 [in Ukrainian].
11. Lutsyk, V. V. & Savchenko, V. A. & Samarin V. I. & others (2018). *Suchasnyy kryminal'nyy protses krayin Yevropy : monohrafiya [Modern criminal process of European countries : monograph]*. Kharkiv : Pravo, 2018. 792 p. [in Ukrainian].

I. V. Kangfui. COMPETITIVE TYPE OF CRIMINAL PROCEEDINGS AND THE PLACE OF PRE-JUDICIAL INVESTIGATION IN IT

The subject of the proposed study is to highlight the content and form of the pre-trial investigation function within the adversarial type of criminal process. The adversarial type of process, like others, is one of the heirs of the accusatory process. But this type of criminal process has retained the most positive features of its predecessor. This explains the absence of special state-authorized pre-trial investigation bodies in adversarial criminal proceedings. At the same time, the function of pretrial investigation, as an activity aimed at obtaining preliminary information to highlight the positions of the parties in criminal proceedings, remains relevant, which indicates that its implementation is a natural component of judicial proceedings and does not depend on the historical stage of development

of any type of process. It was concluded that the differences that exist between different types of criminal proceedings do not affect the need to perform the function of pre-trial investigation and may affect the variety of forms of organization of this activity. To a large extent, it depends on the specific historical stage of a particular type of criminal process and the state of development of society.

Key words: *pre-trial investigation, adversarial type, criminal process, bodies of pre-trial investigation.*